

IV. Evoluția *Psaltirii naționale**

De la ediția prototip a „*Psaltirii naționale*” sau „de linie” (1710), și până la cea curentă (1957) diferențele dintre versiunile care au circulat în Biserica majoritară se pot studia ca simple corecturi asupra aceluiași text în diferite edituri – fiind vorba așadar de cel mai stabil corpus literar românesc – o situație destul de similară celei din slavona bisericească, unde *Psaltirea* tradusă de Chiril, parcurgea, fără schimbări importante, mai mult de un mileniu (motivul principal fiind același: utilizarea neîntreruptă în slujbele bisericești).

Edițiile ulterioare nu mai puteau schimba versiunea intrată în slujbe, ci aduceau doar îmbunătățiri de formă și mici ajustări, pe care le vom evidenția, comparativ, mai jos, cu mențiunea că ele nu sunt importante față de ansamblul textului, și nu produc o nouă *Psaltire* a românilor. Merită însă atenție, întrucât fac parte din istoria versiunii *curente* a Psalmilor.

* Conținutul acestui capitol a mai apărut în: Călin Popescu, *Istoricul celui mai stabil text literar românesc. Studiu comparativ asupra edițiilor „Psaltirii Naționale”*, în *Literature, Discourse and Multicultural Dialogue*, vol. III, 2015 (Secțiunea: *Language and Discourse*), pp. 961-973.

IV.1. De la Antim la Damaschin

Prima reeditare a textului o face Damaschin Dascălul, la Râmnic, în ultimul său an de viață, 1725, în timpul stăpânirii Imperiului austriac catolic, când publicarea textelor noi de către singura tipografie ortodoxă din Imperiu era interzisă (Dobrescu 1906: 164).

Chiar dacă cea mai mare parte a textului a fost preluată cu tot cu greșelile de tipar, Damaschin era genul de revizor care apela la surse, iar retușurile lui nu rămân în litera calcurilor grecești ori slavone – e unul din motivele pentru care cea mai mare parte a lor va fi adoptată de tradiția ulterioară.

Cum am arătat mai sus, în loc de *luați în urechi*, Damaschin traduce *ascultați*, iar în loc de *ia în urechi*, găsește *auzi* – renunțând la calchiera grecescului ἐνώτισαι. Face, totuși, puține astfel de ajustări (cel mult câte una pe Psalm): „*mântuitorul feații mele*”/„*mântuirea feații mele*” (41,6) (σωτήριον permitea ambele soluții – nu însă și *ці́ліє* sau *salutare*); „*veniți și vedeți lucrurile lui dumnezeu, carele au pus minuni pre pământ*”/„*Dumnezeu, minunile care au pus pre pământ*” (45,8); „*pentru nimic vei împinge pre dânșii*”/„*vei mântui*” (55,7); „*carea nu va auzi glasul celor ce strigă: otrăveaște-să otrăvindu-se se la cel înțelept*”/„*carea nu va auzi glasul vânătorilor, vânându-se să vânează, de la cel înțelept*” (57,5); „*pre cei neascultători ca să-i sălășluiești*”/„*pre cei ce nu să pleca a să sălășlui*” (67,19); „*sprejenitoriul meu ia aminte*”/„*spre ajutoriul meu...*” (69,1); „*întru izvodirile tale mă voiu deprinde*”/„*isprăvile*” (76,11); „*au săvârșit lumea*”/„*întărit*” (95, 10); „*ca corbul de noapte în cui*”/„*în loc nelăcui*” (101,7) etc.

Anumite modificări denotă o concepție aparte, despre un Dumnezeu mai blând, sau cel puțin o grijă catehetică mai mare pentru edificarea credincioșilor slabi în credință, într-un moment când audiența textului creștea considerabil. Dumnezeu nu *ispitește*, ci *cearcă*: „Cel ce *ispitești* inimile” devine deci „Cel ce *cerci* inimile” (7,9), iar „genele lui *ispitesc* pre fiii omenești” devine „...*întreabă*” (10, 4). Intuim aceeași intenție în „cine e Dumnezeu *afară de* dumnezeul nostru”/ „*fără numa*” (17,34) – se elimină echivocul –, „Dumnezeu ce nu *voiești* fărădelegea”/ „Dumnezeul cel ce nu” (5,4), „*pedepsirea* ta m-au îndreptat”/ „*certarea*” (17,39); „N-au *ocărât* nici au defăimat ruga săracului”/ „n-au *defăimat* nici au lepădat” (21,27); „ca *legumile* buruenii, degrab vor cădea”/ „ca *verdeața* buruenii” (36,2) – buruiiana nu aduce roade –; „*îngăduiaște* pre Domnul”/ „*așteaptă*” (36,34); „și acum *ne-ai gonit*”/ „*ne-ai lepădat*” (43,11); „paharul tău este *îmbătându-mă*”/ „*adăpându-mă*” (22,26); „iubit-ai toate cuvintele cufundării, *limbă vicleană*”/ „*limba cea vicleană*” (51,3) etc.

Sunt înlocuite unele cuvinte vechi: *eșituri/ răsărituri; chitit-am/ gândit-am; sternele/ fântânile, usibil/ judeca, tă-tâne-tăul/ Părintelui tău, grosimea pământului/ brazdă de pământ* (140,7), adverbul interogativ arhaic („de voiu minți lui David?”/ „*au*”) etc. Multe modificări de cuvinte și expresii sinonime nu aduc totuși înnoiri de limbaj: *n-au mers/ n-au umblat, ruga/ cererea, mărirea/ slava, fapte/ lucruri, strămbătate/ nedreptate, depărta/ izgoni, rușine/ ocară, dinpreună/ împreună, întru priceapere/ cu înțeleagere, argințite/ cu argint poleite, zioa în toate zilele/ din zi în zi, depărtat-au de la sarcine/ scos-au de supt sarcină* etc. Se mai înlocuiesc prepoziții (*întru/ la, din/ de pe, la/ spre* etc), cazuri cu care se construiesc unele verbe („dă războiu *celor*”/ „*cu cei*”), timpi, în redarea participiului grecesc („cel ce *zidești*”/ „*ai zidit*”), persoane („ochii săi ș-au pus, ca *să-i (să mă)* pleace la pământ”

– 16,11); numere („facă-se ca iarba *pre case*”/„*pre casă*” – 128,6; „ai pus *sminteală*”/„*sminteale*”), genuri (*roada/rodul*), funcții sintactice („nu să vor rușina, când vor grăi *vrăjmașii* săi în porți”/„*vrăjmașilor*” – 126,5) sau se schimbă topica: „*și din piatră, cu miire* i-au săturat”/„*și cu miire din piatră*”. Textul e completat și cu mici precizări („adusu-ș-au *aminte de așăzământul leagii lui*”/„...*aminte în veac de...*” – 104,8; „că *el* au zis”/„*el însuși*”), sau cu articole hotărâte („plini-va *căderi*”/„*căderile*” – 109,6); *e* este înlocuit adeseori cu *east*e și se explicitează prescurtări: *mari-s/mari sânt* (110,2). Unele modificări însă nu vor prinde („curat *cu inima*”/„*la inima*”; „hiarele *câmpului*”/„*țarini*”), ci vor fi corectate de edițiile următoare.

Atât Antim cât și Damaschin par să fi mai avut și alte repere decât Septuaginta. În „*rupt-au piatra* în pustie”/„*desfăcut-au piatra*” (77,18) soluția lui Damaschin pare mai riguroasă, căci în exista în altă parte și: „*desfăcut-au piatra*” preluat ca atare (în 104,40), iar verbul grec este peste tot același: *διέρρηξεν* (ca și în slavonă, *разрече*). Totuși, distincția între cele două locuri apare în versiunile latine (*percussit/disrupit* – sau *aperuit*). În alt caz, cel al toponimului „în câmpul *Tanisului*” (77,15 – gr. *ἐν πεδίῳ Τάνεως*), Damaschin nu mai traduce genitivul, ci înlocuiește prin „în câmpul *Taneos*”, așa cum se s-a procedat în slavonă (*пѡлн танеѡскѡ*) și latină (*in campo Taneos*).

În unele din oscilațiile fonetice sau de grafie pot fi identificate și modernizări: *trimbiță/trâmbiță*, *sprejenească/sprijinească*, *arepi/aripi*, *vieți/vieții*, *neștiinți/neștiinței*, *dășartel/deșarte*, *nesilnice/năsilnice*, *până/până*, *pohta/pofta*, *putearilor/puterilor*, *frumseățel/frumuseațe*, *fârde lege/fără de lege*, *Eghipetului/Eghiptului* (*ѣрѡпѣтѡскѡ/ѣрѡптѡскѡ*). Multe din aceste forme au însă doar o consecvență locală, de parcă în

porțiuni diferite ale *Psaltirii* ar fi lucrat corectori diferiți, cu reguli diferite.

IV.2. Ediția Micu vs. *Psaltirea* râmnicEANă

În 1795, când ediția din 1688 devenise deja o raritate, apare cea mai importantă *Biblie* a epocii²⁵⁵, semnată de Samuil Micu – Clein, blăjean greco-catolic, călugăr și om de cultură.

Indiferent de părerile partizane despre legitimitatea și temeinicia Uniăției, situația interconfesională în Transilvania secolului XVIII era una confuză și încordată. Totuși, acuzele surprinzător de severe la adresa limbii *Bibliei* de la București nu se încadrează neapărat în logica unei polemici confesionale – de altfel Micu avea legături atât de importante cu ortodocșii, încât a fost acuzat de coreligionari că urmărirea să fie episcop neunit (Iacob 2000, I: 145 și Piru 1970: 46) –, ci necesitatea unei revizuirii a textului de la 1688 s-a formulat în aproape aceiași termeni ca și traducerea milesciană, de către prefețele Manuscriselor 45 și 4389 (*ibidem*: 144) – mai ales că după 107 ani modul de exprimare trebuie să fi devenit deja arhaic (*ibid.*). Samuil Micu, care nu era în relații perfecte cu episcopul unit Ioan Bob, voia ca textul său să ajungă la toți românii, nu doar la cei uniți cu Roma – și chiar predă manuscrisul și episcopului ortodox Gherasim Adamovici de la Sibiu.

Psaltirea reprezintă un caz special. Deși despre Micu se vorbește în general ca despre un traducător al întregului corpus biblic – având și cunoștințele necesare de greacă, latină și

²⁵⁵ Care a putut fi numită pe drept cuvânt, o „*Biblie* națională a românilor” (Chindriș 2010: 6), în ciuda unor greșeli, unele derivate tocmai din înstrăinarea față de matca vieții religioase ortodoxe – vezi Ps. 4,7, în cap. VI.5.

ebraică²⁵⁶, în privința *Psaltirii*, corecturile sale atente nu fac o revizuire a traducerii. El introduce în *Biblia* de la 1795 *Psaltirea* lui Damaschin Dascălul din 1725, care fusese retipărită între timp de câteva ori în Ardeal. Se pare deci că, spre deosebire de restul *Bibliiei* de la București, a cărei limbă o numea în prefața sa „întunecată și încurcată”, în acest text nu găsea mai nimic de schimbat, în afară de mici adaptări fonetice.

Intervențiile sale în traducere se rezumă la înlocuirea câtorva cuvinte și expresii: „ca un *ginere*”/ „*mire*” (18,5), „ca să răsuflu”/ „*mă odihnesc*” (38,18), „ascultă, *fiică*”/ „*fecioară*” (44,12); „arma, și *sabiia*, și războiul”/ „*pavăza*” (75,3); „judecați *sirimanului*”/ „*smeritului*” (81,3) „întru *uimire*”/ „*spaimă*” (67,28); „pentru ce *gândiți* de munții cei închiegați”/ „*socotiți*” (67,17); *cârstei/potârnic; dânsul et; slava/mărirea; el/easte, drepte-s/drepte sânt*; „toate căile tale adevărul”/ „*sânt adevărul*” (118,151); „nu easte cel ce face bunătate”/ „nu easte cel ce face bunătate, *nu easte până la unul*” (13,1).

Ca reper intermediar este luată *Psaltirea* tipărită la Blaj în 1780: „Șterge ocară mea de carea *îmi pare rău*”/ „*de carea am prepus*” (118,39) (expresia se regăsește și în versiunea antimiană din 1710, care a circulat în Ardeal (Teodorescu 1961b: 518), de unde ajunge în *Psaltirea* de la Blaj, deși edițiile muntene București 1780 Râmnic și 1793 îl urmau atunci strict pe Damaschin (înainte, în 1688, versetul suna: *la dimprejurul mieu ocară mea care am prepus*). Și în 51,3 „limba *cea* vicleană”/ „limbă vicleană” – se revine, prin 1780, la forma din 1710 (iar mai târziu va fi preluată de Filotei). Alte modificări apar direct în ediția 1795: „au doară întunearecul mă va *călca*”/ „*acoperi*” (138,11) – în *Psaltirea* din 1780 era tot „*călca*”. La fel, „*văduva* lui blagoslovind”/ „*Pre văduva* lui...” (131,15) – se adaugă prepoziția *pre* la varianta lui Damaschin,

²⁵⁶ Plus încă o ediție românească spre consultare, *Biblia* tradusă după *Vulgata* la Blaj – 1760-1761.

pe când la 1780 se lua din 1710 „*vânatul*”²⁵⁷; „caută *pre* robul tău/ „*spre*” (118,176) – în 1780, era ca la 1725.

Unele schimbări de sens sunt realizate prin mici retuşuri: „Ca *să mă pleace* în pământ”/ „*să-i pleace*” (16,11); „ai pus arc de *aramă brațele* mele”/ „*în brațele* mele” (17,37); „Cel ce *mă mântuiește*”/ „Cel ce *mântuiește*” (54,8); „*Dumnezeul ajutoriului* meu”/ „*Dumnezeu ajutoriul* meu” (61,7); „*să-mânța* lui Avraam *slugile* lui”/ „...Avraam *slugii* lui” (104,6); „*depărtat-ai* de la mine *pre priatenul*”/ „*-au*” (87,19); „*înălțându-mă m-ai* surpat”/ „*m-am*” (101,11). Multe astfel de mici variații de formă nu influențează însă sensul: „*ascultați toți* cei ce *lăcuiți* în lume”/ „*ascultați* cei ce *lăcuiți* în lume” (48,1); „*scoală-te* Doamne, *și ia aminte*”/ „*scoală-te* Doamne, *ia aminte*” (34,22); „*Mai tânăr* am fost, *că am și îmbătrânit*”/ „*și*” (36,25); „*acolo-s* dureri ca *ceii* ce *naște*”/ „*a ceii*” (47,6); „*a-i* face *rău lui*”/ „*a-i* face *lui rău*” (88,22); „*precum al celor* ce *să veselesc*”/ „*precum acelora* ce *să veselesc*” (86,6), Domnul *să grijește* de mine”/ „Domnul *grijeaște* de mine” (39,23); „*după aceastea* au *sânguit*”/ „*aceaia* – 15,4. Se schimbă prepoziții („*în* dreapta ta *întru sfârșit*”/ „*până în sfâr-*

²⁵⁷ În τὴν θήραν αὐτῆς εὐλογῶν, *Bible Works* (lexiconul Gingrich) traduce θήρα ca *laț de vânatoare* (cf. Rom. 11,9), deși are de fapt sensul de *vânat*, ca în Gen. 27,3-4. Vatican B, care are o credibilitate mai scăzută în acest pasaj (având grafia schimbată), are totuși θήραν. Pe când Sinaiticus dă aici τὴν χήραν αὐτῆς (*pe văduva...*) și, la fel, Alexandrinus, considerat de regulă sursa de maximă încredere. În *Psaltirea* slavonă a lui Dosoftei vedem ЛОВИТВЖ, el dând în coloana românească *vânătoarea*, mai aproape de o interpretare greșită a versiunii *grecești*. La Coresi, Milescu și în 1914 găsim tot *vânatul*. În timp ce Vulgata avea *viduam*. În *Psalterion*-ul grecesc al lui Antim era chiar τὴν θύραν (*pe poarta...*), variație pe care o avea în subsol și ediția Frankfurt, alături de χήραν (preferând în coloană θήραν). Textul Masoretic are תַּיִצ – *vânătoare, pradă de vânat, alimente*, de unde Nova traduce *cibaria – alimente*, iar revizuirea sinodală din 1957 va reține: *roadele*.

șit” – 15,11); „lipitu-s-au în pământ pântecelul nostru”/ „de” – 43,27) numere („pornirile râului veselesc cetatea”/ „râurilor” – 45,4; „i-au dat pre ei spre milostiviri”/ „milostivire” – 105,46; „spurca-vei pre ei în ticăloșii”/ „ticăloșie” – 139,10, ca și în 1780); „De voi intra în lăcașul casii mele”/ „lăcașurile” (131,3) – ca și în 1780; „și nu s-au depărtat înapoi inima noastră”/ „inimile noastre” (43,20) – echivoc permis și de auxiliarul *s-au*). În privința articolului, modificările seamănă cu niște alterări de copist: „Limba mea e trestia scriitorului”/ „trestie” (44,2); „supus-au noroadelile noaste”/ „noroadelile” (46,3); „cine va da din Sion mântuirea lui Israel”/ „mântuire” (52,8); „nu s-au lipit de mine inima îndărătnică”/ „inimă” (100,5), „oasele mele ca o uscăciune s-au uscat”/ „ca uscăciunea” (101,4); „spre vânare”/ „vânarea” (123,6); „pre văduva va priimi”/ „văduvă” (145,9); „moștenit-am mărturiile tale în veac, că bucuriile inimii mele sânt”/ „bucurie” (118,111) etc. Și în variațiile formelor cuvintelor, pot fi identificate modernizări: „că pricitori sântei”/ „pricinuitoari” (138,20) (în 1780 era „pricitori”); fără leage/ fără de leage (54,3); întru sfârșire/ întru sfârșit (58,15); *s-au delungat/s-au îndelungat* etc. În fine, sensul frazei mai e ajustat prin schimbarea punctuației: „Putearea și dreptatea ta. Dumnezeule, până la ceale înalte...”/ „Putearea ta și dreptatea ta Dumnezeule, până la ceale înalte” (70,22); „Nu nădăjduiți spre nedreptate, și spre jăfuire nu poftiți; bogăția de ar curge, nu vă lipiți inima”/ „Nu nădăjduiți spre nedreptate, și spre jăfuire, nu poftiți bogăția, de ar curge, nu vă lipiți inima” (61,10) etc.

IV.3. Ediția 1819 vs. *Biblia* lui Micu

În 1819, Societatea Biblică Rusă, agenție a *British and Foreign Bible Society*, scoate, pentru basarabeni, o *Biblie* ba-

zată pe versiunea lui Samuil Micu, la recomandarea mitropolitului Gavriil Bănulescu²⁵⁸. Deși făcute în grabă, de arhimandritul Varlaam, unele modificări vor fi preluate de tradiția ulterioară (Andrei Șaguna va lucra pe această ediție, nu pe cea blăjeană, atunci când va scoate *Biblia* de la Sibiu).

În loc de „auzi-să-vor graiurile mele, că *au putuť*” (140,6), găsim „*s-au îndulcít*”, (termen folosit și de Micu, în 146,1): intervenția e preluată atât de Filotei cât și de Șaguna. E drept, în *Psaltirionul* tipărit de Antim în 1697 aveam ἡδύνθησαν (de la ἡδύνω – *a îndulci, a condimenta*), urmând *Biblia* de la Frankfurt (care amintește în subsol varianta ἡδύνθηθησαν – de la δύναμαι, *a putea* –, prezentă în *Codex Alexandrinus*; diferența apare și între *Vulgata* și *Nova*). Antim traduce „*că au putuť*” (iar Damaschin preia), deși în 1651 era *dezmiertate*, iar în 1688 – *să îndulcíră*. De asemenea, în 44,10, în loc de „palaturi de piluri” (în 1688, erau „turnuri de pil” iar în 1710, „palaturi de pil”), găsim și o adăugire explicativă „palaturi de piluri (*de fildeș*)”. Șaguna preia adăugirea (ignorată de Filotei), renunțând și la paranteze, iar în 1914 va rămâne „palaturi de fildeș”, apoi, din 1957, forma actuală: „palate de fildeș”. În 77,10 „*rudă* întoartă și amărâtoare, *rudă* care” devine „*neam* îndărătnic și amărâtoriu, *neam* care” (se renunță la slavonismul рѣдъ, în favoarea unei traduceri pentru γενεά, ce va fi adoptată de tradiție, tot prin intermediul lui Șaguna). Corectura „*că duhul* au trecut”/ „*Duh*” (102,106) e preluată atât de Șaguna, cât și de Filotei. La 88,37 („ai *urgisit*”/ „ai *defăimat*”) *urgisit*, pe care îl găseam la 1725, reda mai corect ἐξουθενωσας (de la ἐξουθενέω – *a respinge cu dispreț*) – în 1688 era *ocărât*, iar, în 1651, *l-ai urât*, Șaguna preia totuși *defăimat*, și la fel fac edițiile ulterioare.

Unele modificări, chiar dacă nu se impun tuturor, rămân totuși opțiuni valabile: „*grumazul* lor”/ „*gâtlejul* lor” (5,9) –

²⁵⁸ Vezi Olariu 2003: 14-6, și Tappe 1968: 93-4.

intervenția, admisă de Șaguna, dar respinsă de Filotei, se va regăsi și la Cornilescu. În ediția „de linie” din 1914, avem tot *gâtlejul*, apoi, din 1957, revine *grumazul*. Același lucru, cu *grumazul/gâtlejul* din 68,4, doar că în 1957 va rămâne *gâtlejul*. În 149,6, *gâtlejul* se păstra în toate edițiile (aici, se referă la oamenii drepti, pe când *grumaz* avea, poate, o conotație negativă), totuși, din 1957 avem *gura*. În 21,16, *grumazul* este reținut de edițiile următoare, apoi, din 1957, găsim „cerul gurii”. Tot așa, în cazul „Domnul răsipește sfaturile neamurilor și defaimă gândurile boiarilor. Iară gândurile inimii lui, în neam și în neam”/ „... neamurilor, defaimă cugetele noroadelor și defaimă gândurile boiarilor. Iar sfatul Domnului în veac rămâne, gândurile inimii lui, în neam și în neam” (32,10-11). În *Biblia* din 1688, în *Psaltirea de-nțales* a lui Dosoftei, în *Psaltirionul* și *Psaltirea* lui Dosoftei se regăsea forma întregă din 1819. Totuși, în *Psaltirea* de la Bălgrad completarea apare în paranteze, pentru că în *Nova Vulgata* găsim, de asemenea, o variantă scurtă, apropiată de cea de la Damaschin și din 1795. La 1957, se va adopta, prin intermediul lui Șaguna, varianta lungă de la 1819, deși la 1914 se preluase una mai scurtă, prin Filotei. În privința schimbării de traducere din 15,11 („*frumsește* în dreapta ta până în sfârșit”/„*desfătare*”), *frumusește*, prezent și la Damaschin, Antim și ediția 1688 (*frumsățări*), va fi preluat de edițiile Filotei, 1914 și 1957, deși *desfătare*, pe care îl alegea și Șaguna, reda mai bine grecescul *τερπνότητες* – *plăcere* (el mai reappare în recenta traducere a Franciscăi Băltăceanu). În 93,10, „au nu va *cerceța*”/„*muștra*”, găseam *certa* în 1725 și în *Psaltirea* blăjeană din 1780, astfel că la 1795 ar fi putut fi o corectură superficială sau o greșeală de tipar. Șaguna reține „*muștra*”, care era și în 1688, dar Filotei transmite, pentru mai departe, „*certa*”. Pasajul din 57,9, „mai nainte până ce vor cunoaște spinii voștri *ramnul* (cu nota de subsol *adecă: păducelul*)”/„*ramnul*” e preluat de Filotei, cu tot cu notă, iar, de edițiile Șaguna și

1914, fără ea. În *Septuaginta* Rahlfs e „πρὸ τοῦ συνιέναι τὰς ἀκάνθας ὑμῶν τὴν ῥάμνον”, iar ῥάμνος (planta ghimpoasă din Jud. 9,14) e preluat ca atare de Antim și Damaschin, ca în *Vulgata (ramnus)*. Tradiția ulterioară va urma linia traducerilor apusene (de pildă: *before your pots feel the thorns, green or burning* – Darby). În 1957, avem „înainte de ce spinii voștri se vor aprinde”, iar, din 1968, „înainte ca spinii voștri să se aprindă”. Din „vor scula”/„să vor scula” (87,11), pronumele reflexiv este preluat greșit de Șaguna (în 1914 rămâne „vor scula”, iar în 1957 se revine la „se vor scula”, dar pentru că se schimbă și predicatul, din „doftorii”, ca în *Septuaginta*, în „morții”, ca în *Textul Masoretic*).

Există și modificări ignorate cu totul de tradiția ulterioară. În 140,4, – „ca să *tăgăduiesc răspunsurile ceale din păcate*”/„ca să *pricinuiesc pricinuirii din păcate*” –, intervenția nu rămâne, deși încerca să redea fidel efectul de repetiție din *Septuaginta*: τοῦ προφασίξῃσθαι προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις. La 1688 se încercase „ca să *vinuiesc vini* în păcate”, dar va dăinui totuși varianta antimiană.

Ediția din 1819 se distinge printr-o serie de scurtări ale versetelor – care în general nu rezistă în tradiția următoare²⁵⁹. „Ia aminte *glasul rugăciunii mele*”/„Ia aminte *glasul mieu*” (5,2). Varianta de la Micu urma *Codex Alexandrinus*, pe când cea din 1819 corespunde manuscriselor *Vaticanus* și *Sinaiticus*. În 9,36, „Domnul e împărat *în veac*”/„Domnul este împărat”, varianta prescurtată se regăsește în unele traduceri occidentale dependente de *Textul Masoretic* (de pildă, *New American Bible*). La fel, în 19,5, „Și întru numele Domnului *Dumnezeului nostru ne vom mări*”/„Domnului nostru”, forma cea lungă, regăsită și în *Codex Sinaiticus*, va fi cea preluată de tradiție. De asemenea, în 113,22, „Adaogă Dom-

²⁵⁹ În care avea să prevaleze, cum avea să remarce, critic, Cristian Bădiliță, „criteriul cantitativ” (2004b: 18).

nul spre voi, *spre voi* și spre fiii voștri”/„Adaogă Domnul spre voi, și spre fiii voștri”, și în 97,9, „Că vine, *că vine* să judece pământul”/„că vine să judece pământul”, formele cu repetiție, care apar în *Alexandrinus*, în *Psaltirea* slavonă și în *Biblia* de la Frankfurt, vor fi preluate mai departe. Tot prin diferențele dintre *Alexandrinus* și celelalte versiuni se explică oscilația din 37,18: „durearea *mea* înaintea mea easte pururi”/„durearea înaintea mea easte pururi”. În 68,26, „Facă-se masa lor înaintea lor spre cursă și *spre răsplătire* și spre sminteală”/„...spre cursă și spre sminteală” – forma scurtă e mai apropiată de Textul Masoretic, redat de traducerile occidentale. Șaguna o preia din 1819, dar nu va fi admisă de 1914. Din oscilația „*Și* prin fier au trecut”/„prin fier...” (104,18) se va prelua, prin Filotei, de edițiile următoare, tot varianta lungă, chiar dacă *și*-ul lipsește din Septuaginta.

Alte modificări constau în variații minore: prepoziții schimbate („te-ai îndulcit *cu* mâncări”/„*în*” – 54,15; „ai izbăvit sufletul meu *de* moarte”/„*din*” – 55,13), se revine la *vechiul adverb interogativ, de* în loc de *au* (88,35); se adaugă precizări („varsă sabie”/„varsă sabie ta” (sic!) – 34,3, idee nepreluată; „întorsu-ne-ai pre noi înaintea vrăjmașilor”/„întorsu-ne-ai pre noi *înapoi* înaintea vrăjmașilor” – 43,12), *e/easte; cesta/acesta*, „*fata* tirului”/„*featele*” (44,14) etc. Frazări după versiunea latină sunt corectate după versiunile greacă și slavonă: „Lăudați pre Domnul, că *e bun psalmul Dumnezeului* nostru, să se îndulcească lauda”/„...că *este bun cu psalmi; Dumnezeului* nostru, să se îndulcească lauda” (146,1).

IV.4. Edițiile Filotei (1855) și Șaguna (1856-1858) vs. versiunea Micu

În versiunile *Psaltirii* incluse în *Bibliile* de la Buzău și Sibiu e de remarcat modernizarea limbii (în forme diferite, în Țara Românească și Transilvania). Cele două ediții se bazează pe cele din 1795 și 1819, cea din Buzău apelând și la vechea *Psaltire* din 1710. Versiunea sibiană este cea mai conservatoare – lucru explicabil, în parte, prin atmosfera încordată între Bisericile Catolică și Ortodoxă, în Transilvania epocii.

IV.4.1. Episcopul Filotei al Buzăului

Mărturiile despre episcopul Filotei Pârșoi al Buzăului sunt contradictorii. Pe de o parte e „șters” (Iorga 1928 II: 257), „nevrednic”²⁶⁰ și „rapace” (Ionescu 1927: 26) cu „o foarte rea reputație, fiind învinuit și că ar fi otrăvit pe Chesarie pentru a-i lua locul” (Iorga 1910: 228), că „ar fi dat bani pentru a fi ales episcop” (Ionescu 1909: 7-8), și că și-ar fi însușit bani încă de pe când era doar econom, strângând o „fabuloasă avere”. Pe de altă parte, se remarcă la el o râvnă specială pentru cauza Bisericii: încă dinainte de a fi episcop, tipărea din banii pro-

²⁶⁰ Ionescu 1948: 2 – în ziarul *Chemarea Buzăului* (avându-l pe Stalin pe prima pagină) citim despre suma luată de prefectul de Buzău de la episcopie, 91.000 galbeni (în articolul despre Scarlat Voinescu, cel „cu studii la Paris”, care „și-a dezrobit robii, a făcut pușcărie de la Reacțiune”, și a fost „cea mai mare și cea mai curată figură a revoluției locale”, fiind numit prefect de Buzău de către Cuza): „Nevrednicul Episcop Filotei fiind trăsnit de paralizie, Scarlat Voinescu este cel care prin energia și cinstea sa, redă tezaurului public 91.000 galbeni, furați de Filotei și sateliții săi”. Într-adevăr, la 12 iulie 1859, o comisie convocată de prefect face jurnalul de bani găsiți în casele de fier și în lăzile de la Episcopie. Apoi Scarlat îl propune ca înlocuitor pe Dionisie Romano.

prii, cărți religioase, visând să aibă cândva posibilitatea de a scoate *Biblia*²⁶¹ – vis care i s-a împlinit: „Singur începe o lucrare, ce face epocă în timpul păstoriei lui: retipărirea Sf. Scripturi”²⁶². Ajută și la publicarea *Proverbelor* și *Ecleziastului* de către Dionisie Romano, primind cuvinte de apreciere de la acesta²⁶³ și de la alții, pentru această latură a activității sale²⁶⁴. Textele rămase de la el cuprind învățături morale pioase (Ionescu 1909: 8, 18-19), îndemnuri la predică și studiu pentru preoți, el fiind în același timp „un bun cântăreț, un păstor harnic și promovător al mișcării literare” (Ionescu 1909: 3- 4). Cel mai mult a fost prețuit însă ca administrator (Iorga 1910: 101), în virtutea firii de „ardelean dotat cu spirit practic” (Cocora 1961: 136). Avea în întreținere seminarul (Ionescu 1909: 11) și alte școli, găzduia comandanți ruși la Episcopie (*ibidem*: 16), deplângea sărăcia preoților, criticând în același timp luxul (*ibid.*: 26, 28-9), și plănuia să își lase banii „școlilor, pentru formarea unei biblioteci” (*ibid.*: 54). Istoria nu i-a îngăduit: deși un activ „unionist” (Iorga 1928 II: 258), fiind, la 1857, singurul dintre singurul dintre prelați care „a subscris programului partidului unionist și a ordonat rugăciuni în Eparhia sa, pentru reușita unirii tuturor Românilor” (Ionescu 1909: 3- 4) – pentru care a și primit muștrări de la

²⁶¹ Filotei, în Prefață la *Engolpionul de aur*, Sibiu, 1833, *apud* Cocora 1955: 211.

²⁶² Ionescu 1909: 56. Vezi și anexa din Ionescu 1941: 110.

²⁶³ „Prea Sfinția Voastră, prin aceste fapte, tipărirea de cărți bisericești, combateți și ideea greșită a acelora, care cred că preotului îi este destul să știe a citi *Ceaslovul* și *Psaltirea* fără să le înțeleagă, și nu mai are trebuință de alte învățături” – Prefața lui Dionisie Romano, *apud* Ionescu 1909: 33.

²⁶⁴ Deși „nu avea o cultură înaintată, totuși a depus multă muncă pentru îmbogățirea bisericii cu cărți de psaltichie și de ritual, în deosebi a lucrat cu multă stăruință pentru a eși la lumină întreaga Sf. Scriptură (retipărită după *Biblia* de la Blaj), care ajunsese foarte rară și costisitoare” – Ionescu 1909: 11. După aceea, versiunea sa ajunge dimpotrivă, exagerat de ieftină, în Ardeal – reproșa Ioan Bălan (1914: 193).

mitropolitul din București (*ibidem*: 17) – tocmai el avea să fie o victimă a componentei seculare a mișcării naționale pe care a sprijinit-o. În noua societate, mai laicizată, insista în van că „baza constituției noastre este religia”²⁶⁵, cerând autorităților (Ionescu 1909: 22) respectarea duminicii, în locul sărbătorilor păgânești, și sprijin în privința veniturilor Bisericii²⁶⁶. Conflictul cu guvernul Cuza, care învinuindu-l de avariție (*ibid.*: 54) îi voia banii, poate să fi fost o cauză a bolii sale. Cert e că a început să piardă șirul ecteniilor și a înnebunit²⁶⁷, „damblaua a început să-l aducă la paralizare”, pentru care a fost îndepărtat²⁶⁸ și deși „își făcu două testamente, dar guvernul nu vru să știe de ele și-i răpi averea”²⁶⁹, prin acțiuni grotești – cum a fost scena găsirii (Ionescu 1909: 11-3) unor bani îngropați, sub ochii lui, când era bolnav etc. –, oferindu-i în schimb doar un monument, din fonduri publice, la 10 ani după moarte.

În revizuirea *Bibliei*, Filotei se bazează, se pare²⁷⁰ pe greaca învățată la Vatopedu²⁷¹ și pe o anume „inteligentă” și „gust al cititului”, neavând „școli teologice” (Cocora 1961: 138). Între 1854 și 1856, retipărește, în cinci tomuri, *Biblia* de

²⁶⁵ Ms. 737, f. 141, *apud* Cocora 1961: 151.

²⁶⁶ Ionescu 1909: 39 – „Au comunitatea nu se compune din călugări? Pentru ce dar călugărul neavând nimic, comunitatea să aibă totul? Au numai individul nu și comunitatea au făcut votul pauperității?” întreba, destul de stângaci, de altfel, Filotei.

²⁶⁷ Ionescu 1909: 12, dar și Iorga 1928 II: 289 – „Episcopul Filotei de Buzău, stăpânul unei mari averi, era nebun.”

²⁶⁸ Ionescu 1909: 14-5 – din cauza simptomelor grave, a fost dus la Ciolanu, unde a răposat la 16 august 1861.

²⁶⁹ *ibidem*: 14 și Iorga 1928 II: 289 – „Averea lui fu luată în administrație de puterea civilă”.

²⁷⁰ Dacă el singur este autorul acestei revizuii, ar fi interesant de cercetat (v. și Cocora 1955: 212). Consemnările epocii despre el nu amintesc însă despre eventuale ajutoare primite în revizuirea *Bibliei*

²⁷¹ Cocora 1961: 137 și I. D. Petrescu, *Buchetul*, (Ms. 3748) *apud* Ionescu 1941: 147.

la Blaj, cu tot cu precuvântarea, pe care o adaugă tomului V²⁷², confruntând-cu versiunea din 1819, contribuția sa principală (nu atât de importantă pe cât cea financiară) fiind introducerea unor actualizări ortografice și gramaticale.²⁷³

IV.4.2. Mitropolitul Andrei Șaguna

Aparent, Andrei Șaguna nu era tocmai omul care să aducă schimbări textului biblic, ținând cont că „până la 14 ani, el nu știa românește” (Popea 1879: 13) și, la venirea în Sibiu, la 38 ani, abia rupea câteva cuvinte – deși a fost admirat ulterior pentru progrese²⁷⁴. Totuși, luminatul ierarh nu se temea de înnoirile lingvistice²⁷⁵. Scrisul său este în general simplu, cu o

²⁷² V. Cocora 1955: 214-5. E muștrat de Șaguna, în schimb e numit de Bălan „iubitorul de Dumnezeu Filoteiu” (Bălan 1914: 188), iar de Chindriș, „onest” (2000: 2406).

²⁷³ Ionescu 1909: 47-8 – „Filotei și-a pus cea mai mare silință de a tipări *Biblia* într-o limbă înțeleasă de toți. Nu sacrifică fondul, dar nici limba n-o denaturează. *Biblia* de la Buzău este superioară față de celelalte ediții atât prin puritatea limbii, prin corecțiune sau observarea regulilor gramaticale, cât și prin concisiune, care cere întrebuițarea a cât mai puține cuvinte pentru exprimarea ideii” (se exemplifică cu versete din Psalmi – 15,1-4 și 22,1-4, dar comparate aici, neelocvent, cu ediția 1688).

²⁷⁴ Tulbure 1909: 61 – Era capabil „să-și potrivească stilul după înțelegerea cetitorilor, chiar și în chestiuni de știință înaltă”.

²⁷⁵ Popea 1879: 335 – „Mitropolitul Șaguna mai încolo a fost cel dintâiu, care a introdus limba română în oficiu, dață cu jurisdicțiunile civile; cel dintâiu, care a primit și introdus literile latine în oficiul său, după sistemul ortografic al comisiunei filologice, la adunarea generală a asociațiunei transilvane române din Brașov, la anul 1862. Și el a făcut pasul acest din urmă mai vârtos în interesul uniformității în scriere, apoi și ca să nu se zică, că el ar fi împiedecat introducerea literilor în scrierea română. De altminterea el era omul progresului moderat în toate, prin urmare și în literatură, nevoind a o rupe de tot cu trecutul, precum ne arată vorbiri și scrierile sale spre desăvârșire.”

rigoare de tip utilitar, dar reușea uneori finețuri stilistice²⁷⁶. S-a simțit deci în stare să se ocupe personal de diortosiri – cum arată corecturile păstrate în biblioteca proprie (Lupaș 1911: 155). A corijat și *Mineiele* (*ibid.*) îndreptate în prealabil de episcopul Iosif al Argeșului – înlocuind, de pildă, „a blagoslovi”, „cu a mări”, la fel ca în *Biblie*. Numărul mare de cărți pe care le-a îngrijit²⁷⁷ e o altă explicație pentru minimalismul intervențiilor sale. Chiar și așa, demersul lui a fost atacat din trei direcții opuse.

În primul rând, a fost acuzat de unii catolici că a ignorat nejustificat ediția din 1795 (Bălan 1914: 194). Într-adevăr, a preferat să nu o întrebuințeze, „presupunând că Clain va fi întrebuințat mai mult *Vulgata* Sfântului Ieronim, decât traducerea alexandrină, singura pe care o recunoaște de canonică”²⁷⁸ – de altfel, o preocupare generală în epocă²⁷⁹. Lui Șaguna îi venea greu să accepte, cum făcuseră Filotei și alți

²⁷⁶ Lupaș 1911: 158 – „Nu pot fi trecute sub tăcere nici păreri sănătoase, temeinice și cu totul moderne ale lui Șaguna cu privire la limba în care a fost și trebuie tradusă *Biblia*, și la folosul enorm ce a rezultat din aceste traduceri pentru cultura și unitatea națională. Aceste păreri sunt exprimate cu atâta frumusețe și energie, încât capitolul ce le cuprinde poate sta, cu cinste, alături de cele mai strălucite pagini ale literaturii noastre bisericești, dând o desmințire categorică celor cari afirmă că în scrierile lui Șaguna nu s-ar găsi frumuseți.”

²⁷⁷ Lupaș 2011: 154 – „Sub îngrijirea și supravegherea lui Șaguna s-au retipărit în curs de vreo 11 ani nu mai puțin de 35 de cărți bisericești între care 12 mineie 1853-1856 și întreaga *Biblie* ilustrată 1856-1858” (conform celor spuse de însuși Șaguna în prefața *Octoihului* publicat la Sibiu în 1861).

²⁷⁸ Tulpure 1909: 118. În fond, Samuil Micu își încadra *Biblia* în tradiția apuseană, amintind în Introducerea de la *Psaltire* de Ieronim, de „izvodurile jidovești, grecești și letinești” și citând din Augustin (Micu 2000: 460-1).

²⁷⁹ Ionescu 1909: 46 – „Samoil Clain, cunoscând limba ebraică și elenă, a tradus *Biblia* întregă în românește, observând de aproape *Vulgata*, al cărui text se privește de autentic și canonic numai în Biserica latină”.

ierarhi, superioritatea *Bibliei* blăjene²⁸⁰, într-un mediu²⁸¹ cu polemici interconfesionale necruțătoare²⁸², în care vocile catolice revendicau²⁸³ ediția lui Micu. Replica sa a fost că, pe de o parte, „limba *Bibliei* o dată se face” – astfel că diortosirile lui Micu nu puteau umbri meritul primelor traduceri –, pe de altă parte, el a venit cu îndreptări (în măsura posibilităților) nu doar față de tradiția blăjeană, ci chiar față de erorile înrădăcinate de tradiția mai veche, comparând acum „textul grecesc (Septuaginta) al ediției din Atena de la 1843, căreia a alăturat însă și textele mai vechi românești și slavone, cum desigur și vreun text latin” (Lupaș 1911: 157). Făcând aceasta, a semnalat că *Biblia* de la 1688, deși cu blagoslovenia Marii Biserici, folosise o sursă (ediția de la Frankfurt) publicată în afara autorității Bisericii și „falsificată” – spre deosebire de ediția din 1843, scoasă „sub privegherea sinodului” atenan. Era vorba nu doar de cuvinte „nedând destul de bine înțelesul cel adevărat” ci și de numeroase „nepotriviri” „în împărțirea capetelor în stihuri”, față de textul grecesc și slavian²⁸⁴. De aceea, a lucrat „cu silință și neoboseală” „din carte în carte, din cap în cap, ba – ce să mai zicem –, din cuvânt în cuvânt”²⁸⁵,

²⁸⁰ Cocora 1955: 215 și Tulbure 1909: 118, 125.

²⁸¹ Popea 1879: 182 – „numai Dumnezeu știe cu câte greutate am apărât și susținut, față cu dușmanii bisericești și ai națiunii noastre române...” (din testamentul lui Șaguna).

²⁸² Până și faptul că Biserica ortodoxă se numea și „neunită” era o garanție, conform predicatorilor, că este destinată „focului veșnic”, întrucât „nu există neunire în Biserică, pentru că neunirea este de la diavol” (Săsăujan 2005: 32).

²⁸³ Grama 1878: 16 – Manualul stabilea, în capitolul 36, „Despre versiuni”: „a) *În limba latină* mai însemnată este a S-lui Hieronim, numită Vulgata. b) *În limba română*, a călugărului Samuilu Miculu, tipărită în Blasiu cu cirile.

²⁸⁴ Vezi Moceanu 2003: 186.

²⁸⁵ „În capul 8 al Cărții Leviților, de la stihul 19 până la stihul 30, au trebuit să se facă cu totul altă împărțire. 4 În cartea III-a a Împăraților, s-au deplinit în capul 6, stihurile 20, 22 și 23, și s-au îndreptat împărțirea

astfel încât „textul să iasă cât se poate mai curat, va să zică, mai aproape de original”.

Șaguna a mai fost acuzat, de asemenea, de comentatori mai noi că, dimpotrivă, a preluat prea fidel versiunea lui Samuil Micu, ceea ce ar reprezenta un „plagiat” și „furt cinic”²⁸⁶. Trebuie precizat însă că „textele mai vechi românești” de care s-a folosit erau în primul rând edițiile Sankt Petersburg 1819 și Buzău, pe care le și amintește. În plus, cel puțin în privința *Psalmilor*, cum am arătat, ediția blăjeană fusese încă și mai puțin originală²⁸⁷.

În fine, Șaguna a mai fost criticat pentru că nu a respins destul de ferm compromisurile cu ediția catolică. Ion Heliade Rădulescu și-a justificat demersul creării unei noi *Biblie*, cu un limbaj modern, prin faptul că versiunea curentă era folosită în comun de ortodocși și catolici, or, spunea el, însemna „dezordine, din uzurpare sau din anarhie, în contra organizării generale a Bisericii să dea papa *Biblia* ortodocșilor” (Moceanu 2003: 150). Nemulțumit de laxitatea lui Șaguna („unde

capului în stihuri. Preste tot, nepotrivirile în stihuri au fost nenumărate. Aceste vreo câteva exemple credem că ne vor dovedi din destul nu numai silința și neoboseala cu care am privegheat înșine din carte în carte, din cap în cap, ba – ce să mai zicem –, din cuvânt în cuvânt asupra ieșirii la lumină a acestei Cărți a Vieții, dar deodată și râvna – Dumnezeu e martor că numai spre mărirea numelui Lui le mărturisim acestea –, ca textul să iasă cât se poate mai curat, va să zică, mai aproape de original. Încât am ajuns la țintă, va judeca Biserica, căreia îi predăm acest odor neasemănat; pre noi ne mângâie conștiința, că cel puțin ne-am nevoit a îndrepta cele ce ni se vedeau a avea lipsă de îndreptare” Andrei Șaguna, *Correspondență, apud* Moceanu 2003: 186-7.

²⁸⁶ Chindriș 2000: 2405-6. Reluat, evident, și de Conțac (2011a: 61). Tonul acestor critici, care tezaurizează în mod radical anumite merite în domeniul biblic pentru profesiunile proprii (astăzi, poate și cu o psihologie de culte mici, minoritare) nu face decât să justifice și să explice încă o dată demersul lui Șaguna.

²⁸⁷ Deși, unele recapitulări superficiale încă îi atribuie lui Micu realizarea *Psalmilor* realizată de Antim și Damaschin (Gagiu 1966: 581-2).

Arhierul se iscălește, adecă se pângărește Baronu, acolo nu prea miroasă a teologie ortodoxă”), Heliade Rădulescu considera că luptă contra „propagandei engleze și a panslavismului rusesc” (Tulbure 1909: 119) cu un argument mai potrivit pentru Milescu sau Coresi: „râd cei de alte mărturisiri de ortodoxia întreagă” (Moceanu 2003: 151) – într-o vreme când, totuși, cum arătase Șaguna, meritul diortosirilor nu se mai putea compara cu cel al primelor traduceri.

Tonul lui Șaguna în această polemică poate părea astăzi excesiv de sever – răspundea la argumente din Evanghelia cu canoane privind autoritatea în Biserică: „Ierarhiei i se cuvine îndatorirea de a pribegia pentru întregimea acestor odoare religioase” (*ibidem*: 184), invocând tradiția bizantină²⁸⁸. În unele detalii chiar a exagerat: – de pildă, „Geneza” a înlocuit până la urmă „Facerea”, în ciuda împotrivrării sale²⁸⁹, dar, pe ansamblu, se poate constata că a avut dreptate spunând că „parizianul” Heliade „vrea o limbă nouă și o *Biblie* nouă într-un chip iluzoriu” (Moceanu 2003: 157): „*gratiadi-ma*”²⁹⁰ din Ps. 50,1 și celelalte expresii care se potriveau poate dialect-

²⁸⁸ „Încă mărturisim și aceea că, deși Ierarhia au fost îngrijită totdeauna pentru susținerea dreptului său în privința cenzurii cărților atârătoare de sfera sa, totuși, au fost un timp, când îi era cu neputință a priveghea asupra cărților religioase și a susține dreptul său de cenzură. Timpul acesta au fost acela când, prin căderea Împărăției byzantine, s-au zguduit înfricoșat și Ierarhia și Drepturile ei; și fiindcă periodul acesta trist pentru Biserica noastră au ținut trei veacuri și numai în zilele noastre în parte s-au îmbunătățit câteva; pentru aceea, din timpii aceia se află niște Ediții schimonosite atât ale *Bibliei*, cât și ale scrierilor Sfinților Părinți” – Andrei Șaguna, *Respingerea unor atacuri în treaba unei traduceri noi a Bibliei*, Sibiu, 1858, p. 25, *apud* Moceanu 2003: 184.

²⁸⁹ „De aici încă, ca și din altele, se vede rea-credința lui; căci, când ar fi el așa ortodox, precum se fălește, atunci, cu bună seamă, nu ar vâri în Biblia noastră cuvintele *Bibliei* din Vatican, «Genesis, sancta, terra, congregatio, edificare», ș.a., ci ar rămânea pe lângă cuvintele cele până acum întrebunțate în *Biblie*” – *ibidem*: 163.

²⁹⁰ *Ibid.*: 125.

tului burghez al vremii nu doar că nu au pătruns în limbajul biblic al românilor, dar sunt astăzi de mult desuete.

IV.4.3. Înnoirile din secolul al XIX-lea

Revizuirile făcute aproape simultan de Filotei al Buzăului și Andrei Șaguna la Sibiu corespund unui nou stadiu al limbii, caracterizat, printre altele, de tendința deslavizării: *blagoslovenia* devine acum la Filotei *bine-cuvântare*, iar la Șaguna, *binecuvântare*; *norodul e poporul*, respectiv *poporul*, iar în loc de *slavă* sau *slăvește*, găsim *mărire*, respectiv *mărește*.

În timp ce Șaguna, în virtutea propriului principiu al stabilității²⁹¹, păstrează formele moștenite, Filotei, care folosește un alfabet de tranziție, caută soluții de modernizare. Unul din aspectele vizate e forma de perfect compus plural (cu auxiliarul *au*) folosită și pentru singular, care devenise desuetă (Heliade 1973: 100-3): „pământul *s-au temut*”/„*s-a temut*”. Uneori însă, Filotei corectează și acolo unde nu era cazul: „vrăjmașului *i-a* lipsit sabiile”; „fărădelegile *s-a* îngreoiat”. Alteori, schimbarea era mai delicată, pentru că necesita o bună înțelegere a sensului textului (cine este subiectul propoziției respective): „*n-a* pierdut neamurile, care a zis Domnul lor” (105,34); „*s-a* omorât pământul lor întru sânghiuri și *s-a* spurcat în faptele lor, și au curvit întru izvodirile lor” (105,38). Tradiția ulterioară preia mare parte din înnoirile aduse de Filotei, precum: „întru *spaima*”/„*uimirea*” (30,23); „eu *am adormit* și *am dormit*”/„eu *m-am culcat* și *am adormit*” (3,4) etc.

În 9,8, avem *norodul-Micu/poporul-Șaguna/noroadele-Filotei*. Ediția 1914 va alege *noroadele*, cea din 1957 adaptând: *popoarele*. E interesant că, deși în 1725 și 1688 găseam

²⁹¹ Șaguna 1858: vi – „Limba *Bibliei* unui popor numai o dată se poate face”.

tot *norodul*, în Manuscrisele 45 și 4389 aveam pluralul: *năroadele/pre năroade*, conform surselor antice. Singularul nu apare nici în *Biblia* de la Frankfurt, totuși Antim, Damaschin și Micu îl adaptaseră după *oamenilor*, care apare în 1751, în *Psaltirea de-nțăles* a lui Dosoftei și în *Psaltirea* slavo-română coresiană, redându-l pe *людеиъ*, printre ale cărui sensuri, găsim, la Miklosich, nu doar *homines*, dar și *λαός* – pe lângă *λαοί*.

Alte înnoiri impuse de Filotei țin de limbă: „ca nu *cândva*”/„*cumva*”; „argintul său *n-au dat* în camătă”/„*nu l-a dat*”; *zgăul mitras*, *lunecare/alunecare*, *răgnind/răcnind*, *fiește căruia/fie-căruia*. Unele îmbunătățiri și actualizări sunt mai puțin vizibile: „cel ce răsare iarbă dobitoacelor”/„cel ce *răsari*” (103,15); „fiul omenesc, pre carele *ai întărit ție*”/„*ai întărit*” (79,16); „pre călcătorii de lege *am urât*”/„*i-am urât*” (118,113); „lucrul mâinilor noastre îndreptează”/„îndreptează-*P*” (89,19). Distingem diferențe de număr (*adevărurile/adevărul* – 11,1; „cel ce poruncești *mântuirile* lui Iacob”/„*mântuirea*” – 43,6), persoane diferite („cel ce *ai zidit*”/„cel ce *a zidit*” – 32,15; „ca să-l *dai* pre el”/„ca să-l *dea* pre el” – 9,34) și diverse alte variații legate de pronume reflexive, conjuncții, prepoziții, articole etc. Unele înnoiri vor fi respinse însă la 1914: *dobitoace/vite*, *jiganiil/jivini* (în 1914, avem *jigăniil*, la 1957, *târâtoare*), iar exprimarea lui Samuil Micu rămânea, pe alocuri, mai bună: „cei *ce-m* gândesc mie reale”, mai bună decât „cei *ce* gândesc mie reale” (34,4), ca în 1725; „și calea lui *o* va voi foarte”, mai bună decât „calea lui va voi foarte” (36,23); *potârnici*, mai bine decât *cârstei* (104,39), ca la 1725.

În *Biblia* de la Sibiu se distinge prin eforturile lui Andrei Șaguna de refacere a împărțirii în versete, după modelul *Bibliei* ateniene din 1843 – neîncrezător în influențele occidentale anterioare *Bibliei* grecești (Moceanu 2003: 184). De pildă, în 146,1, „că e bun psalmul Dumnezeului nostru, să

se îndulcească lauda” devine „că easte bun *cu* psalm, Dumnezeuului nostru, să se îndulcească lauda – iar la 1914 se preia această punctuație. Unele intervențiile sale în text vor fi însă ignorate („au stătut păcătosul *împrotiva mea*”/„*înaintea mea*” – 38,2), altele vor fi adoptate mai târziu: „Domnul va ajuta lui”/„să ajută lui” (40,3); ediția 1914 preia „va ajuta lui”, prin Filotei, dar în 1957 se revine la „să-l ajute” – în virtutea ambiguității viitorului grecesc.

În unele cazuri, atât versiunea lui Filotei cât și cea a lui Șaguna sunt ignorate în favoarea celor anterioare: „*Prindu-să* întru sfaturile care gândesc” (9,22) de la 1819 și Samuil Micu (la Filotei și Șaguna fiind *prinzându-se*) devine, la 1914, *prinde-se*, iar din 1957, *se prind*.

IV.5. *Psaltirea* versiunii sinodale din 1914

Mitropolitul Nicolae Bălan explica, într-o serie de articole din 1912, necesitatea unei noi ediții a biblice românești²⁹², arătând că limba evoluase între timp (Bălan 1912: 45), și „s-a sporit numărul alfabeților în popor”²⁹³ – de altfel și edițiile precedente erau greu de găsit.

O comisie sinodală a lucrat între 1908 și 1913 la revizuirea *Bibliiei*²⁹⁴ (iar în 1910 apare o *Psaltire* cu litere latine, sub egida regelui Carol I), dar ideile pe membrilor ei nu întruneau consensul. Mitropolitul Nicolae Bălan arăta că o revizuire adevărată „va trebui întreprinsă pe baza traducerilor

²⁹² După ce vorbește despre importanța *Bibliiei*, adaugă: „Aceste puține cuvinte sunt de ajuns ca să ne facă să simțim toată durerea că noi astăzi nu avem o bună traducere a Sfintei Scripturi în românește, publicată într-o ediție ieftină și potrivit alcătuită pentru a o răspândi printre credincioșii bisericii noastre” (Bălan 1912: 43).

²⁹³ Astfel că „o simțește și acesta” (*ibidem*: 46).

²⁹⁴ V. Bălan 1912: 46 și Mironescu 1929: 469.

vechi și luându-se în considerare limba vorbită astăzi de poporul românesc de pretutindeni”, dar în același timp să fie fără neologisme, care „strică toată armonia și dulceața limbei noastre bisericesti” și, „lucrul de căpetenie și cel mai gingaș”, „să redea înțelesul dogmatic genuin al textului sf. Scripturi” (Bălan 1912: 47-9). Tot ceea ce s-a putut face în acel moment pentru a-i mulțumi pe toți cei interesați a fost să se tipărească *Biblia* existentă, dar „cu litere străbune”, ceea ce oricum, a fost „un mare serviciu făcut Bisericii și poporului” (BOR 1915: 321).

Ediția din 1914, prima numită „Sinodală”, după unirea Moldovei cu Țara Românească cu și dobândirea autocefaliei, preia textele lui Șaguna și (mai ales) Filotei²⁹⁵, căutând, în linii mari, media între cele două (și consultând și versiunea blăjeană). Ea urmează principiului minimalist afirmat de Șaguna și are ca merit principal transcrierea în noul alfabet latin, prilej pentru minore corecturi și actualizări lingvistice²⁹⁶. Cu această ocazie, *sânt* devine *sunt*, multe prescurtări se desfac (*n-au/nu au*), *așaze* (*așeze*) devine *așeze*, *eșai* (la Șaguna, ешаї) – *ieșai* numele proprii și toponimele sunt fie preluate de la Filotei (*Efraim*, sau *Efrem*, în funcție de variațiile din ediția 1855, sau se redaptează: în loc de Sikima, respectiv סיכמה, se dă *Sichemu*²⁹⁷).

În general, se urmează lui Filotei în renunțarea la forma de perfect plural pentru singular, chiar și acolo unde acesta nu o făcuse („nădăjduit-*au*”/ „-*a*” – 21,8). Uneori se mai preiau, de la Șaguna, formele vechi „ție *s-au* lăsat săracul” (9,34), dar în același timp, în 5,9, „cu limbile sale *viclenea*” (dacă tran-

²⁹⁵ *Biblia* Sinodală de la 1914, era considerată „o retipărire a *Bibliei* de la Buzău” (Irinel 2011: 45).

²⁹⁶ *Psaltirea* rămâne deci aproape identică cu cea scoasă în 1910.

²⁹⁷ Mai aproape de ebraicul סִיכֶם, de versiunile germane și franceze, (*Sichem*) ori poloneze (*Sychem*), de versiunea neolenă a lui Vamvas (Συχέμ) și de transcrierile prezente deja în *Bibliile* britanice românești.

scriem așa *внклаѣна*, de la Șaguna, sau *внклаѣна*, de la Filotei) va primi forma de plural *vicleneau*. Găsim, de asemenea, pronumele posesiv plural *lor*, în loc de *sale*.

Multe forme lexicale noi sunt luate de la Filotei: *ceruri* (la Șaguna era *ceriuri*, ca în 1795), *zămislit* (nu *zemislit*), *ridicat* (nu *rădicat*) etc. Asemenea, este însă preluat de la Șaguna (pe când la Filotei era *aseminea*). Alte cuvinte se înnoiesc față de ambele ediții: *zioa/ziua*, *peri/pieri*, *jertva/jertfa*, *vecinic/veșnic*, *oltar/altar*, *împiedecat* (*înpiedecat*, la Șaguna)/*împiedicat*, *dupre/după*. Totuși, unele schimbări introduc chiar și forme mai arhaice: *voia/voea*, *vi-așa/vieașa*, *brici/briciu*. Se preferă forma *hiarelor*, de la Filotei, deși Șaguna avea *φλαρβλωρ* – la fel, vechiul *cârstei*, în loc de *potârnici*, *scârșnit-au*, în loc de *scrâșnit-au* etc.

Se aduc și mici corecturi traducerii. De pildă, în pasajul „săgețile sale *celor arzători* le-a lucrat” (7,14) prezent la cei doi, întâlnim „*celor ce ard*”. La fel, în „tot așternutul lui *l-a întors întru boala lui*” întâlnim: „*l-ai întors când zăcea el*” (40,3). Mai găsim: „*fiii omenești*”/ „*fiii oamenilor*”, „*întări-voi spre tine ochii mei*”/ „*așinti-voi*”, „*vreme bine cuvioasă*”/ „*bine primită*”, „*m-ai închis în mâinile vrăjmașilor*”/ „*lăsa*”, „*nici pismui* (Șaguna: *pizmui*) *celor ce fac fără de lege*”/ „*nici urma*”, „*măcar că în chip trece omul*”/ „*deși ca un chip*”; „*legea ta în mijlocul pântecelui meu*”/ „*în lăuntru inimei mele*”. În 67,28, cu schimbarea *întru spaimă/întru uimire* (preluată din ediția 1910, care reia 1725), se uniformizează traducerea lui *ἔκστασις* – ca în 30,23. Se reabilitează unele cuvinte provenite din slavonă: *slavă* în loc de *mărire*, *proslăvi* în loc de *preamări*, *praznicului* în loc de *sărbătorii*. În fine, se renunță la unele cuvinte redundante: „*n-au înțeles (spre) lucrurile Domnului*”, „*m-am (făcut) tulburat*”, și chiar la unele semne de punctuație, operându-se o schimbare de frazare, față de versiunile anterioare: „*întărâtat-a pre Domnul(.) cel păcătos,*

dupre mulțimea mâniei lui nu va căuta, nu este Dumnezeu înaintea lui” (9,23-24).

IV.6. Actualizarea din 1957 vs. ediția 1914

Psaltirea apărută 1957 la editura IBMBOR, ultima și cea mai importantă revizuire a textului standard până în prezent, devenise necesară întrucât versiunile *Psalmilor* semnate de Gala Galaction și Nicodim Munteanu la începutul secolului XX au fost respinse de masa credincioșilor Bisericii. Ebraiștii Mircea Chialda și Vladimir Prelipeanu și elenistul Dumitru Fecioru – supervizați de mitropolitul Efreem Enăcescu – aduc deci ajustări traducerii, dar fără să se desprindă decisiv de vechiul corpus²⁹⁸.

Multe modificări sunt înlocuiri de sinonime, precum: *hulitori* în loc de *pierzători*, *căi* în loc de *cărări*, *întocmit* în loc de *săvârșit*, mai ales acolo unde ele aduc și o actualizare a limbajului: *apărător* în loc de *scutitor*, *sărman* în loc de *mișel*, *nelegiure* sau *silnicie* în loc de *păgânătate*. Adverbul interogativ *au* e înlocuit cu *oare*, pentru *blagoslovenie*, *norod*, sunt preferate acum *binecuvântare*, respectiv *popor*, nu în virtutea unui program de deslavizare (căci „mărească-se” e schimbat cu „slăvit să fie”), ci pentru că deveniseră mai uzuale. *Vecinul* este înlocuit cu *aproapele*, iar, în contextul regimului de tip bolșevic, *boier* este schimbat cu *căpetenie*, în timp ce *a povestii*, pe fundalul denigrării religiei drept „basm” este înlocuit cu *a istorisi*. Multe forme lexicale sunt aduse la zi (*rășboiu/război*, *îndatăși/îndată*, *înfricoșat/înfricoșător*, *văz/văd*), se introduce *a fi* în propozițiile eliptice de predicat, iar, acolo unde nu e vorba de pasaje liturgice, topica este

²⁹⁸ Vezi Căciulă 1958: 557-558 și Braniște 1968: 572-573.

schimbată. „*Pogorî-vei* pre dânsii” devine „*îi vei pogorî* pe ei” (54,26) – *Doamne, strigat-am* (140,1) rămâne însă neschimbat. Unele cuvinte desuete sunt înlocuite prin structuri perifrastice: vechiul *sângiuri* devine *vărsări de sânge*, în loc de „cătore tine *mânece*” (gr. πρὸς σὲ ὀρθρίζω) rămâne „pe Tine Te caut dis de dimineață” (62,1). Pentru altele, se caută corespondențe contextuale, neuniforme: în loc de „mărturisi-mă-voiu ție”, apare „lăuda-Te-voi (42,5) sau „slăvi-Te-voi” (51,8). Prepozițiile arhaice sunt înlocuite cu echivalentele lor moderne: (*despre*, în loc de *pentru*, *pe* în loc de *pre*), multe fiind schimbate pentru a face textul mai lizibil: „*în* legea Lui va cugeta”/„*la*” (1,1) – totuși, *în sfatul* nu este schimbat cu *la sfatul* – cum exagera versiunea Nicodim Munteanu, urmând, în virtutea confuziei programului traductologic, sugestia *Bibliei* Britanice). Alte modificări se referă la moduri verbale: imperativul *pierde-i*, schimbat în viitor: *îi vei pierde* (53,5), indicativul perfect *m-am depărtat fugind și m-am sălășluit în pustie* (54,7), schimbat cu condiționalul – tot o variantă care urcă până la traducerea „britanică” a lui Aristia din 1859 –, gerunziul schimbat cu participiul (*mâhnindu-mă umblu/ umblu mâhnit*), unele verbe sunt substantivate: „*ca să-mi ajuți mie* ia aminte”/„*spre ajutorul meu* ia aminte”, sau li se schimbă cazurile asociate: „*judecă mie*”/„*judecă-mă*”.

IV.6.1. Clarificări cu ajutorul versiunii ebraice

S-au depus eforturi pentru a da mai multă claritate expresiilor. În 63,6, în loc de „iscodit-au fărădelege, *stinsu-s-au născocind iscodiri*” găsim: „...*și au pierit când le iscodeau*”; „înmulțit-ai a-l îmbogăți pre el” devine „bogățiile lui le-ai înmulțit” (64,9), „întărit-au loruș cuvânt viclean” devine „întăritu-s-au în gânduri rele” (63,4), „întru picăturile lui veseli-se-va răsărind” devine „și se vor bucura de picături de

ploaie, răsărind” (64,11); „groapa *ticăloșiei*”/ „*pieirii*” (39,2); „nedreptate a *gândit* limba ta”/ „a vorbit” (51,1) etc.

La „*ție se va da rugăciune*” este tradusă valoarea semantică a expresiei: „*Ție Ți se va împlini făgăduința*”, corespunzătoare și versiunii ebraice și latine – renunțându-se la vechiul calc după σοι ἀποδοθήσεται εὐχῆ. Apelul la surse se vede și când „spre slugile sale se va umili” – 134,14 (ἐπὶ τοῖς δούλοις αὐτοῦ παρακληθήσεται (*deprecabitur* – *Vulgata*), e schimbat cu „de slugile sale se va milostivi” (*miserebitur* – *Nova Vulgata*), corespunzătoare lui παρακαλέω dar și lui חַנּוּן. În 42,1, *alege judecata mea* (δίκασον τὴν δίκην μου), tradus inițial aproape de varianta latină (*discerne causam meam*), e tras mai mult spre expresia ebraică (רִיבָה רִיבִי): *apără dreptatea mea*. Există și destule locuri unde se apelează la soluțiile propuse de *Bibliile* Britanice, care foloseau sugestii din traducerile apusene bazate pe *Vulgata* (bazată la rândul ei, în general, pe un text ebraic) sau direct pe *Textul Masoretic*. Mai mult, în eforturile de limpezire a unor pasaje, textul e complet rescris, după varianta ebraică: „însetat-a de tine sufletul meu, *de câte ori trupul meu ție*” (62,2) era greu de citit în limitele calcurilor grecești (ποσαπλῶς σοι ἡ σάρξ μου). Expresia ebraică כָּמָה לְךָ חָפְזִי אֶתְּרָה a ajutat la clarificare: *suspinat-a după Tine trupul meu*.

IV.6.2. Derapaje înspre versiunea Masoretică

Revizuirea din 1957 schimbă aproape complet sau rescrie cu totul, în versiunea de linie, circa 60-62 de versete (în care diferențele sunt prea mari pentru a se putea nota, de pildă, deasupra textului) din cele 2.586 versete ale *Psaltirii*. Pe de altă parte, versetele care nu suferă nici o ajustare (măcar *pre/pe* sau o ajustare a punctuației) sunt rare²⁹⁹. Totuși, în

²⁹⁹ Pe de altă parte, în trei versete (38,12, 43,20 și 140,7) ajustările

virtutea programului acestei ediții, principiul revizorilor – ușor de desprins din diortosirile lor – a fost limitarea modificărilor, pentru a se menține, pe ansamblu, același corpus al Psalmilor. Intervențiile sunt intenționate greu inesizabile, ca în versetul: „*Că ai izbăvit sufletul meu din moarte, ochii mei de lacrimi, și picioarele mele din alunecare: bine voui plăcea înaintea Domnului, în lumina celor vii*”/, „*Că ai izbăvit sufletul meu de la moarte, picioarele mele de alunecare, ca bine să plac înaintea lui Dumnezeu, în lumina celor vii*” (55, 13) – nu e ușor de observat că *din* este înlocuit cu *de la* sau *de*, că *ochii mei de lacrimi* dispăre cu totul, că viitorul devine subjonctiv, în loc de *Domnul* găsim *Dumnezeu*, iar prin particula „ca” se leagă laolaltă întregul pasaj. Caracteristică pentru această versiune este păstrarea, acolo unde se operează modificări, a vechilor sonorități – ceea ce maschează revizuirile și dă aparența unui retuș minimal: „apucat-au înainte *streji* ochii mei” devine „ochii mei au luat-o înainte, *treji*” (76,4); „va ținea întru *mânia* sa îndurările sale” devine „va închide în *mâinile* Lui îndurările sale” (76,9); „a dat *păliciunii* rodurile lor” devine „dat-a *stricăciunii* rodul lor” (77,51); „s-a *întărit* mânia ta” devine „s-a *întărâtat*” (87,7); „a tot *sfârșitul* am văzut sfârșit” e rescris: „la tot lucrul *desăvârșit* am văzut sfârșit” (118,96) etc. În acest fel, și recitatorii din biserici și mănăstiri *Psaltirea* erau întăriți în convingerea că au în față textul tradițional, dat de către Antim Ivireanul slujbelor românești dintru început³⁰⁰.

Nu întotdeauna însă, principiul intervenției minimale a fost respectat, iar avantajului apelului la surse se transformă, în unele cazuri, într-un neajuns, pentru că se adoptă prea ușor soluții dependente de Textul Masoretic (care nu mai este

inclus chiar și o negație.

³⁰⁰ Bartolomeu Anania (2001b: 39) spunea că, deși „Textul biblic e text biblic, nu libret de operă”, pe de altă parte scrupulele de liturghisitor îl obligau să păstreze, în traducere, „eufonia liturgică”.

subordonat Septuagintei): „Însă deșești sunt fiii oamenilor, mincinoși fiii oamenilor, în cumpene a face strâmbătate ei din deșertăciune, împreună” își schimbă deci sensul: „Dar deșești sunt fiii oamenilor, mincinoși sunt fiii oamenilor, în balanță toți împreună sunt deșertăciune”³⁰¹ (61,9), iar „balaurul acesta, pre care l-ai zidit a-l batjocori pre el” ajunge „ca să se joace în ea în mare” (103,27), renunțându-se la tradiție în virtutea echivocului din ἐμπαίξειν αὐτῶ, speculat de britanice și occidentale. Și ⠏ (mare) e masculin, ca și Leviatanul (⠏⠏⠏⠏⠏), astfel că sufixul pronominal masculin i nu lămurește nimic – precum nici latinescul ei ori grecescul αὐτῶ. Infinitivul are însă, deseori, într-o succesiune de verbe, sensul formeii verbale precedente (Rom. 12,15), iar Votaw calculează că, în Vechiul Testament, chiar dacă cel mai adesea infinitivul indică scopul, în 385 de situații el arată rezultatul (1986: 57), iar, în multe situații, și abilitatea de a face ceva (*ibidem*: 26). De asemenea, Thackeray (1909: 54) mai pune în evidență utilizarea, în Septuaginta, a infinitivului cu valoarea participiului grecesc (*cel care...*). Sensul de consecință îl vedem și în Ps. 122,2 și 111,7, iar în Psalmul precedent (102,20), infinitivul ἀκοῦσαι cere copulativul și: „faceți cuvântul Lui și auziți glasul cuvintelor Lui”, exprimând în același timp o consecință și o abilitate. Desigur, a te juca cu Leviatanul nu e foarte departe ca sens de ideea unui Leviatan jucăuș, care face plăcere Creatorului lui (v. și Mihăilă 2009), dar, dincolo de echivocul poeziei ebraice, sensul care ar trebui ales pentru o traducere fidelă ar fi: „balaurul acesta pe care Tu l-ai zidit și îl iei în răs” (cel puțin în direcția *Psaltirii* de linie, pe care a încercat să o „îmblânzească” revizuirea actuală).

³⁰¹ Vezi o soluție mai fidelă la cap. VI.5.

În același fel, reviziile capitale pe care le suferă patru Psalmi (48, 67, 72 și 126), pe baza textului ebraic, nu oferă totuși mai multă claritate.

Alteori, modificări aparent minore, precum în 4,4, unde „Mâniați-vă *și* nu greșiți” din 1914 devine „Mâniați-vă, *dar* nu greșiți” (ca la Dosoftei, de altfel), sensul este deformat în direcția catehetic-edificatoare: din recomandată, *mânia* devine tolerată, deși, dacă noțiunea *mâniei* ar fi fost privită în contextul filosofiei Psalmilor ca un tot, ea ar fi fost acceptată mult mai ușor, fiind mai prezentă printre rânduri: în 1,1 („fericit *bărbatul* care n-a umblat în sfatul necredincioșilor”), – „sfatul necredincioșilor”, care nu e o poruncă, ci insinuare vag amenințătoare, se evită doar prin atitudinea *bărbătească*.